

ПОЛІТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 007:316.77:659.1

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2021.4.29>

Заріцька Н. М.

*провідний фахівець відділу психолого-методичної підтримки
Служби освітнього омбудсмена*

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ

MEDIALITERACY IN THE CONTEXT OF PROVIDING INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL SECURITY IN HYBRID WAR: RESULTS OF THEORETICAL ANALYSIS

Стаття присвячена теоретичному аналізу проблеми медіаграмотності в контексті забезпечення інформаційно-психологічної безпеки в умовах гібридної війни. Описано актуальність даної проблеми, що виражається в необхідності пошуку чинників та механізмів досягнення інформаційно-психологічної безпеки особистості в умовах сучасного інформаційного простору.

Описано складові частини реалізації інформаційно-психологічної безпеки особистості: нормативно-правова, інституційна та технологічна. Порушення інформаційно-психологічної безпеки особистості представлені в розрізі перебігу «гібридної війни», що передбачає цілеспрямовані впливи на масову свідомість за допомогою застосування різноманітних інформаційно-психологічних операцій. До негативних наслідків інформаційних впливів на свідомість особистості належать зміни психіки, психічного здоров'я людини, що реалізуються через порушення адекватності сприйняття світу; порушення та дезорганізація системи ціннісних орієнтацій та особистісного світогляду тощо.

Представлено загрози інформаційно-психологічної безпеки сучасного українського суспільства, які полягають у відсутності регулятивної діяльності держави в питаннях медіа та віртуального середовища, розпорошеність медіа між приватними особами та його незбалансованість, «таблоїдизація» і розповсюдження перекручування фактів, наявність цілеспрямованого впливу на свідомість реципієнта з певною метою тощо.

Узагальнено, що засобом протидії інформаційно-психологічним впливам в умовах гібридної війни виступає розвинена медіаграмотність особистості, її медіакультура, медіабізнаність та медіакомпетентність. Медіаграмотність у такому випадку виступає як фільтр – оборонний засіб від різноманітних інформаційно шкідливих подразників, наявність у населення ідеологічної соціокультурної свідомості. Медіаграмотність розглядається як вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують.

Ключові слова: медіаграмотність, медіакультура, «гібридна війна», інформаційно-психологічна безпека особистості, інформаційно-психологічний вплив в умовах «гібридної війни», технології впливу на свідомість громадян.

The article is devoted to the problem of media literacy in the context of information and psychological security in a hybrid war theoretical analysis. The urgency of this problem is described, which is expressed in the need to find factors and mechanisms for achieving the individual's informational and psychological security in the modern information space.

The components of information and psychological security of the individual implementation are described – normative-legal, institutional and technological. Violations of information and psychological security of the individual are presented in the context of the “hybrid war”, which involves targeted effects on the mass consciousness through the use of various information and psychological operations. The consciousness of the individual informational influences negative consequences include changes in the psyche, mental health, which are realized through the world perception adequacy violation; the system of value orientations and personal worldview violation and disorganization, etc.

Threats of information and psychological security of modern Ukrainian society are presented, which are the lack of regulatory activity of the state in the media and virtual environment, the dispersion of media between individuals and its imbalance, «tabloidization» and the spread of facts distortion, the purposeful, etc.

It is generalized that the means of counteracting informational and psychological influences in the conditions of hybrid war is the developed medialiteracy of an individual, his mediaculture, mediaawareness and mediacompetence. In this case, media literacy acts as a filter – a means of defense against various information-harmful irritants, and the presence of the population's ideological socio-cultural consciousness. Medialiteracy is seen as the ability to use information and communication techniques, express themselves and communicate through the media, consciously perceive and critically interpret information, separate reality from its virtual simulation, ie understand the reality constructed by media sources, comprehend power relations, myths and types cultivated.

Key words: medialiteracy, mediaculture, hybrid war, information and psychological security of the individual, information and psychological influence in the conditions of “hybrid war”, citizens consciousness influence technologies.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій значною мірою актуалізує проблематику інформаційно-психологічної безпеки в сучасних соціокультурних вимірах. Значна частина активності особистості в сучасному світі здійснюється у віртуальному просторі, а дискурс осягнення дійсності, що закладається впливом медіа, спрямовують найбільш загальні тенденції людського осмислення життя, вибору стратегій поведінки.

Особливої ваги така ситуація набуває в Україні у контексті подій з 2014 року, перебування в умовах гібридної війни, що поєднує у собі ознаки відкритого військового втручання та чітко спрямованої та агресивної інформаційної агресії. Спеціально використані країною-агресором технології маніпулювання суспільною свідомістю реалізуються саме у віртуальному просторі і значною мірою викривляють наявну у громадян нашої країни інформацію. Стрімке та всезагальне використання інформаційних технологій додає медіа та віртуальному простору ознак інформаційно-психологічної небезпеки. У такому контексті єдиним засобом досягнення інформаційно-психологічної безпеки та благополуччя особистості виступає формування у неї медіаграмотності, спроможності усвідомлено фільтрувати та сприймати інформацію у віртуальному просторі та сфері медіа, приймати на цій основі психологічно виважені рішення, що не піддаються маніпулятивним впливам з боку крани-агресора чи інших кібер-загроз.

Тож проблема вивчення особливостей медіаграмотності особистості в контексті забезпечення інформаційно-психологічної безпеки в умовах гібридної війни, безумовно, є актуальною та потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відносно проблеми, що розглядається, вагомими є три напрямки сучасних наукових досліджень. Перший напрямок стосується специфіки інформаційно-психологічної безпеки особистості. Дослідження з цієї проблематики дозволяють виявити сутнісні характеристики інформаційно-психологічної безпеки, чинники її формування та порушення, максимально ефективні засоби забезпечення (Л. Дорош [1], М.В. Маркова, Н.О. Марута [5], Ю. Ясенчук [10]).

Другий напрямок наукових пошуків представляє вивчення специфіки медіаграмотності як актуального і нового феномену, що забезпечує фільтрацію інформації, яка надходить до людини у віртуальному просторі, адекватне її сприймання та використання, можливість повноцінно та безпечно функціонувати в медіапросторі та віртуальному середовищі (Л.Я. Зайко [2], А.С. Коваленко [3], В.О. Литвиненко [4], О. Немеш [7], С.В. Шаров).

Третій напрямок наукових досліджень, дотичний до розглядуваної проблематики, ми визначаємо як такий, що розкриває закономірності технологій проведення та сутнісних ознак гібридної війни (В. Литвиненко [4], Ю. Мороз [6], Н. Нерсисян [8], Ю. Твердохліб, Д. Яровий [9]). Адже саме ці її особливості закладають основу негативного впливу на показники благополуччя громадян в умовах інформаційних впливів з боку країни-агресора.

Разом із тим, незважаючи на розповсюдженість означених тем в науковому доробку сучасної науки, питання ролі медіаграмотності в контексті забезпечення інформаційно-психологічної безпеки не втрачає актуальності, є нагальним і потребує вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні з поняттям інформаційної безпеки часто вживається поняття кібербезпеки, що є конкретизацією просторової локалізації безпеки з інформаційного поля загалом на його вираженість в кібер-просторі. Кіберпростір розглядається як середовище існування та розповсюдження інформації, створюване кіберінфраструктурою – сукупністю апаратних, програмних засобів та користувачів, що взаємодіють між собою (Ю. Ясенчук [10, с. 72]). Психологічна безпека визначається як стан суспільної свідомості, за якого суспільство в цілому і кожна окрема особистість сприймають стан дійсності й життя як адекватний та надійний, оскільки складаються реальні можливості для задоволення природних і соціальних потреб громадян сьогодні та існує впевненість у майбутньому.

Як зауважує Л. Дорош [1, с. 110], реалізація інформаційно-психологічної безпеки налічує три складові частини, такі як: 1) нормативно-правова, яка забезпечує формування та удосконалення системи правових норм, які закріплюють протидію загрозам інформаційно-психологічній безпеці та механізмам їх реалізації; 2) інституційна, що регулює становлення функціональної структури суспільних організацій та державних органів, які займаються реалізацією правових норм у цій сфері, та їх відносини як між собою, так і з громадянами; 3) технологічна, що забезпечує можливість вільного та безпечного інформаційного обміну між громадянами та соціальними групами.

Порушення інформаційно-психологічної безпеки, що реалізуються в медіа-просторі та кібер-просторі, Н.О. Марутою та М.В. Марковою [5, с. 24] розглядаються як прояви інформаційно-психологічної війни, яка передбачає цілеспрямовані впливи на масову свідомість. Негативними наслідками таких впливів виступають: 1) зміни психіки, психічного здоров'я людини, що реалізуються через порушення адекватності сприйняття світу, усвідомлення суспільних тенденцій, спрощення процесу відображення оточуючої дійсності, становлення емоційної «черствості» та орієнтацію на задоволення нижчих потреб людини, втрату нею духовних орієнтирів тощо; 2) порушення та дезорганізація системи ціннісних орієнтацій та особистісного світогляду, що веде до розповсюдження адиктивної та девіантної поведінки. У такому контексті частими є прояви порушень функціонування емоційної сфери людини, перебування особистості у стані гострих стресових реакцій, життєвої розгубленості тощо.

Як зазначають Н.О. Марута та М.В. Маркова [5, с. 24], вченими розроблені чіткі рекомендації із забезпечення інформаційно-психологічної безпеки особистості, які дозволяють запобігти або нейтралізувати негативний вплив інформаційно-психологічних впливів у сфері медіа та кібер-простору. До таких технологій відносяться: 1) «відхід» – збільшення

дистанції чи вихід із зони дії інформаційного впливу; 2) «блокування» – використання психологічних бар'єрів, здійснення контролю інформаційних впливів у вигляді ігнорування впливу інформаційного джерела; 3) «управління» – контроль інформаційного впливу, здійснення впливу на нього за допомогою застосування зворотного зв'язку, використання висловлювань і коментарів щодо подій, які пропагуються засобами даного впливу; 4) «затаювання» – контролювання реакцій особистості на здійсненій щодо неї інформаційного впливу, що полягає у відтермінуванні реакцій, висновків та оцінних суджень, приховуванні та маскуванні почуттів тощо. Разом із тим ми вважаємо, що така система заходів не забезпечує повною мірою захист від широкого спектру маніпуляційних і негативних для психіки впливів у медіасередовищі, особливо в умовах гібридної війни. Це пов'язано з тим, що більшість населення країни, особливо молодь, не може повністю виключити перебування в медіа-просторі, який набув для них надмірно важливого значення; не може, в силу вікових закономірностей та рівня освіченості, розробленості впливів повною мірою дистанціюватися від згубних впливів медіасередовища. Саме це і зумовлює особливу необхідність підвищення медіаграмотності, як важливої складової частини інформаційно-психологічної безпеки.

У контексті опанування засобами користування мас-медіа та недопущення проявів інформаційно-психологічної безпеки використовується ряд наукових понять, серед яких вагоме місце належить медіаосвіті та медіаграмотності.

У контексті проблеми, що розглядається, медіаграмотність постає у контексті реалізації принципів інформаційно-психологічної безпеки особистості, залишаючи переважно поза увагою специфіку самого процесу формування медіаграмотності, що належить педагогічним дослідженням із даної теми.

Закономірно, що рівень медіаграмотності визначає спроможність особистості протистояти маніпуляціям у сфері медіа, що особливо актуально для нашої країни в умовах гібридної війни та агресії. Як зазначає Д.О. Яровий [9, с. 309], усі наявні політичні групи інтересів з різним ступенем успішності використовують маніпулятивні технології для формування необхідної їм думки. Усі вони схильні до маніпулювання емоціями, перекручування фактів, використання частково правдивої інформації, використання символів і архетипів тощо.

Здійснення інформаційно-психологічного впливу в умовах гібридної війни досягається за рахунок інформаційно-психологічних операцій. Ю. Мороз, Ю. Твердохліб [6, с. 102] зауважують, що сучасні війни є війнами нового, змішаного, поєднаного, «гібридного типу», головною ознакою якого, окрім поєднання формальних і неформальних військових дій, є широке використання засобів інформації, інформаційно-психологічних операцій як специфічного застосування інформаційних та психологічних методів і технологій, спрямованого на досягнення мети військового конфлікту. Узагальнюючі різні наукові

дефініції даного поняття, Ю. Мороз, Ю. Твердохліб визначають інформаційно-психологічну операцію як комплекс заздалегідь спланованих, узгоджених та реалізованих дій та заходів професійно підготовленими агентами держави-супротивника, що використовують для захоплення і забезпечення абсолютного контролю над свідомістю суспільства держави та здійснення подальших впливів на нього методом психологічних тисків і маніпуляцій із застосуванням істинної чи неправдивої інформації задля його дестабілізації, дезорієнтації та підготовки до проведення подальших політичних та воєнних дій.

Ю. Мороз, Ю. Твердохліб [6, с. 103] зауважують, що метою інформаційно-психологічних операцій виступає нав'язування своєї правди, її вкорінення у свідомість громадян, сіяння в них невпевненості у завтрашньому дні, примушення діяти не так, як раніше, підірвати довіру до уряду їх держави, довести психологічними засобами суспільство до стану готовності до здійснення бойових дій. Унаслідок успішно проведеної інформаційно-психологічної операції об'єкт стає повністю керованим агентом, що її проводить.

У контексті гібридної війни інформаційно-психологічна операція виступає головним інструментом досягнення цілей, що не потребує значних фінансових витрат, є швидкою і ефективною.

Як зауважує Н.Г. Нерсисян [8, с. 58], в умовах невшукаючої і невпинної деструктивної інформаційно-психологічної пропаганди з боку країни-агресора з конструювання у свідомості людей відповідних виграшних для себе і заангажованих світоглядних конструктів громадянам дуже важливо бути інформаційно грамотними і перебірливими, вміти розрізняти брехню і маніпуляцію від правди і істини, тобто мати високий рівень медіаграмотності.

Медіаграмотність у такому випадку виступає як фільтр – оборонний засіб від різноманітних інформаційно шкідливих подразників, а наявність у населення ідеологічної соціокультурної свідомості – як наступальне знаряддя для формування проукраїнського суспільства і розвитку успішної держави.

В умовах гібридної війни та сучасного віртуального середовища загалом переважна частина інформаційного простору нашарована негативною, деструктивною, заангажованою, однобічною, спотвореною, неточною, неповною, нецілісною, невизначеною інформацією. Водночас людина сьогодні за день отримує стільки інформації завдяки засобам масових комунікацій і інтернет-технологіям, скільки людина покоління минулого століття за півжиття. Тому формування в людини достатньо високого рівня медіаграмотності є необхідним та вагомим чинником інформаційно-психологічної безпеки.

Таку думку підтримує і О.В. Литвиненко [4, с. 260], зауважуючи, що засоби масової комунікації припиняють бути лише «сторонніми спостерігачами за подією» й починають самі виступати каталізаторами, а інколи й авторами ідеї щодо створення певної події. За таких умов виникає висока ймовірність порушення засадничих принципів інформаційної безпеки людини.

Аналізуючи стан сучасного медіа-простору, О.В. Литвиненко [4, с. 261] виділяє такі загрози інформаційній безпеці України в медіа-сфері: 1) відсутність результативної державної інформаційної політики; 2) розпорошеність медіа-ринку між приватними особами, які відстоюють свої інтереси, а не інтереси державного функціонування; 3) незбалансованість у системі подачі інформації для споживача, в результаті чого виникає або ж інформаційний вакуум чи «голод», або інформаційне перенасичення; 4) таблоїдизація («пожовтіння») мас-медіа (*його орієнтованість не на надання об'єктивної інформації, а на формування бажаної для замовника суспільної думки, застосування емоційно насичених сюжетів, що покликані «перемкнути увагу» реципієнтів з вагомих справ на не вагомі* – курсив Н.М. Зарицької); 5) перекручування, виривання з контексту фактів, акцентування інформації на негативі; 6) відсутність законодавства у сфері регулювання діяльності ЗМК в Інтернеті.

Означені загрози черговий раз виступають причиною підвищеної уваги до проблем медіаграмотності та захисту особистості від насильства в медіа-просторі.

О. Немеш [7, с. 171] зазначає, що в основі протистояння людини негативним явищам сучасного інформаційного простору лежить медіакультура, яку вона визначає як діалоговий спосіб взаємодії з інформаційним суспільством, який включає ціннісний, технологічний та особистісно-творчий компоненти та призводить до розвитку суб'єктів взаємодії».

Характеристиками медіакультури, які розкривають її сутність, є: 1) «медіаобізнаність» – відображає ступінь засвоєння особистістю системи знань про засоби масової комунікації, уміння убезпечити себе від негативних інформаційних впливів і вільно орієнтуватись у світі інформації; 2) «медіаграмотність» – вміння користуватися інформаційно-комунікативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомоги медіазасобів, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують; 3) «медіакомпетентність» – розуміння особистістю соціокультурного, економічного і політичного контексту функціонування медіа [7, с. 172].

За словами О.В. Литвиненко, сучасне суспільство характеризується достатньо низьким рівнем медіаграмотності, про що свідчать результати опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології в лютому 2018 року [4, с. 260]. Наприклад, згідно з даними цього дослідження, тільки 53% респондентів вважають, що вони принаймні в більшості випадків здатні відрізнити якісну інформацію від дезінформації та фейків (у т. ч. 20% вважають, що завжди можуть відрізнити якісну інформацію від фейків).

Переважаючого значення в даному контексті набуває питання пошуку чинників, які дають можливість інформаційно-психологічним впливам медіапростору порушувати психологічне благополуччя молоді. Аналіз наукових джерел свідчить про вагомість таких

чинників, як родинне виховання та соціалізація, стиль комунікації в сім'ї, родинний соціально-психологічний клімат, рівень морального виховання; рівень медіаграмотності; сформована інформаційна культура (А.С. Коваленко, С.В. Шаров [3, с. 159]).

Важливим постає питання розвитку медіаграмотності сучасної молоді, що дозволить попередити прояви інформаційно-психологічного впливу і насильства на основі сформованих компетенцій життя в інформаційному просторі (Л.Я. Зайко [2, с. 55]). При цьому важливим у розвитку таких навичок виступає принципове здійснення його за двома напрямками – як у якості компоненту формальної середньої чи вищої освіти, так і в контексті неформального навчання, що може реалізовуватися молоддю особистістю додатково, безвідносно навчального процесу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проблема медіаграмотності є достатньо актуальною в умовах сьогодення, зважаючи на зростаючу роль кіберпростору в житті суспільства та необхідність перманентно контролювати потоки інформації, що надходять до свідомості і можуть спричинити зниження показників психологічного благополуччя особистості.

Розвиток комунікативних технологій та їх широке розповсюдження у житті громадян актуалізує питання інформаційно-психологічної безпеки, яка розглядається як стан захищеності громадян, окремих груп та соціальних верств, масових об'єднань людей і населення в цілому від негативних інформаційно-психологічних об'єктів впливів. Завданням інформаційно-психологічної безпеки є недопущення проведення дезінформування, пропаганди, диверсифікації громадської думки, психологічного тиску, поширення чуток.

Прояви порушення інформаційно-психологічної безпеки в умовах гібридної війни актуалізують проблематику підвищення медіаграмотності населення, особливо молоді, зважаючи на її життєву невизначеність та залежність від медіа простору. Медіаграмотність особистості передбачає знання закономірностей сприйняття і розуміння інформації, психологічних аспектів впливу медіа на спосіб життя, стосунки та цінності особистості, використання ключових концепцій медіаосвіти для аналізу медіатекстів, тощо. У гібридній війні широко застосовуються різноманітні маніпулятивні техніки у мас-медіа та кібернетичному просторі, що провокують в особистості асоціалізацію, засвоєння особистістю хибних норм і цінностей, нав'язаних агресором для вироблення таких стереотипів поведінки, які б більше загострювали конфлікт і породжували деформацію системи суспільних відносин як у площині стосунків «особистість-суспільство», так і в площині «особистість-держава».

Разом із тим питання ролі медіаграмотності в забезпеченні інформаційно-психологічної безпеки сучасної особистості залишається остаточно не вирішеним та потребує подальшого дослідження. Зокрема, перспективою подальших досліджень автора виступатиме вивчення особливостей сформованості компонентів медіаграмотності молоді в контексті забезпечення психологічного благополуччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дорош Л. Інформаційно-психологічна безпека особи, суспільства та держави: новітні виклики міжнародній безпеці. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 25. С.107–112.
2. Зайко Л.Я. Медіаграмотність як елемент захисту аудиторії від маніпуляцій реклами. *Scientific notes Institute of journalism*. 2016. Issue 63. P. 53–57.
3. Коваленко А.С., Шаров С.В. Розвиток медіаграмотності за допомогою онлайн платформи Prometheus. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи: матеріали XXIII Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (2 липня 2019 р., м. Переяслав-Хмельницький)*, 2019. С. 157–161.
4. Литвиненко О.В. Медіаграмотність громадян у контексті гібридних воєн: приклад України. *Молодий вчений*. 2018. № 3(55). С. 259–263.
5. Марута Н.О., Маркова М.В. Інформаційно-психологічна війна як новий виклик сучасності: стан проблеми та напрямки її подолання. *Український вісник психоневрології*. 2015. Том 23. Випуск 3(84). С. 21–28.
6. Мороз Ю., Твердохліб Ю. Інформаційно-психологічні операції в умовах ведення гібридної війни. *Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини»*. 2016. Вип. 38. С. 97–105.
7. Немеш О.М. Вплив медіа на соціалізацію сучасної молоді. *Психологія: реальність і перспективи*. Рівне : РДГУ, 2020. Вип. 14. С. 166–176.
8. Нерсесян Г.А. Медіаграмотність молоді – запорука протидії інформаційній агресії. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 6. С. 56–60.
9. Яровий Д.О. Конструювання громадянського протистояння як форми ескалації соціального конфлікту в Україні. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2015. № 128. С. 307–311.
10. Ясенчук Ю. Нормативно-правове регулювання та соціально-психологічний аспект кібербезпеки. *Наукові записки з української історії*. 2016. Вип 39. С. 70–73.